

KÁRMÁN GABRIELLA

Ismeretelméleti kérdések
a bizonyítást érintő technikai fejlődés tükrében
A szakértői bizonyítás többretegű ismeretelmélete

Mióta a büntetőeljárás nyilvánvaló célja az igazság megismerése, azóta foglalkoztatja az embert a „hogyan”, azóta ismereteseek a törekvések ennek tökéletesítésére, valamint a keretek meghatározására. Mit értünk megismerésen? A téma szempontjából legpontosabban Bócz Endre foglalja össze a lényegét: „A megismerés – ismeretszerzés. [...] A megismerés viszont csak akkor tölti be a szerepét, ha a megszerzett ismeretek igazak. [...] Az ismeret igaz voltáról a bizonyítás révén lehet meggyőződni. A legtágabb értelemben vett bizonyítás valamely tétel, (logikai) ítélet igaz voltának kimutatása olyan tételek segítségével, amelyek igaz volta már bebizonyosodott.”¹

A bizonyítás Finszter Géza megfogalmazásában általános értelemben: „gondolati művelet és gyakorlati cselekvés, az emberi megismerő tevékenység egy fontos mozzanata, új ismeretek megszerzése, ismereteink helyes voltának ellenőrzése és a verifikált tudás másokkal történő elfogadtatása”². Finszter a megismerés három szintjét különbözteti meg a bizonyítás módszere, szabályai, ellenőrizhetősége, következményei szempontjából: megismerés mindennapi, szakmai és tudományos értelemben.

A büntetőeljárás-beli megismerési folyamatban a cél – más megismerési folyamatokhoz hasonlóan – az igazság megismerése, itt azonban speciális, a büntetőjog hatáskörébe tartozó kérdéseket, gyakorlatilag a történeti tényállást illetően. A büntetőeljárásbeli bizonyítást a Fenyvesi – Herke – Tremmel szerzőhármas a következőképpen határozza meg: „olyan megismerési folyamat, amely:

- a) az egyedi ügyben büntetőjogilag releváns, túlnyomórészt múltbeli tényállásnak az eljáró hatóság, végső soron a bíróság általi, a valósággal adekvát megállapítására irányul és

¹ Bócz Endre: A büntetőeljárásbeli bizonyítás néhány szemléleti és elméleti kérdése. Magyar Jog, 2008/2., 77. o.

² Finszter Géza – Kármán Gabriella: A szakértői és a szaktanácsadói rendszer a büntetőeljárásban. A szakértői tevékenység jogszabályi alapjai. Kézirat. OKRI, Budapest, 2008, 3. o.

b) a bizonyítékok összegyűjtésével, vizsgálatával és mérlegelésével kapcsolatos tevékenységben realizálódik”³.

A büntetőeljárás-beli megismerés alanya elsősorban a bíróság. A megismerés szándékolt végeredménye az ítélet, amely csak bizonyított ismereteken alapulhat.⁴ Hogy az eljárás más szakaszaiban beszélhetünk-e megismerési tevékenységről, nem kérdés. Így szólnunk kell arról, hogy a megismerés alanya a nyomozó hatóság és az ügyész is. Sőt a védő is a megismerés alanyai közé tartozik, hiszen eljárási jogainak gyakorlásához feltétlenül szükséges, hogy megismerje a tényeket. Csak ezek tudatában van lehetősége kötelességeinek megfelelően eljárni.

Be. 50. § (1) bekezdés

- „b) a terhelt érdekében minden törvényes védekezési eszközt és módot kellő időben felhasználni,
- c) a terheltet a védekezés törvényes eszközeiről felvilágosítani, a jogairól tájékoztatni,
- d) a terheltet mentő, illetőleg a felelősségét enyhítő tények felderítését szorgalmazni”.

A szakirodalomban ma sem egyezők a vélemények a tekintetben, hogy ezt a megismerési folyamatot minden eljárási szakaszban egyúttal a bizonyítás ismérvei is jellemzik-e. Király Tibor így ír erről: „Bizonyításon a bíróság, az ügyész, a nyomozó hatóság és más alanyok cselekményeinek sorát értjük, amelyek arra irányulnak, hogy ismereteket nyújtsanak, illetve szerezzenek arról, történt-e bűncselekmény, és ki az elkövetője.”⁵ Mindezt azzal támasztja alá, hogy a nyomozó, az ügyész, sőt a védő is a bizonyítás jogi szabályai szerint jár el. „A szónak tiszta értelmében vett bizonyítást a büntetőeljárásban az végez, aki valami állít vagy cáfol – tehát a vád és a védelem –, és ehhez vonultatja fel a bizonyítás eszközeit; a bizonyítás a bíróság színe előtt és az ő közreműködésével és határozatainak megfelelően folyik. A bizonyítás azonban – különböző jogi jelentőséget hordozva – megjelenik az eljárás más szakaszaiban is, különösen a nyomozásban.”⁶

³ Fenyvesi Csaba – Herke Csongor – Tremmel Flórián: Új magyar büntetőeljárás. Dialóg-Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2004, 211–230. o.

⁴ Király Tibor: Büntetőítélet a jog határán. KJK, Budapest, 1972, 86. o.

⁵ Király Tibor: Büntetőeljárási jog. Osiris Kiadó, Budapest, 2008, 240. o.

⁶ Uo. 240. o.

Bócz Endre az egyes eljárási szakaszok megismerési folyamatát tovább differenciálja: „A nyomozásnak célja lehetővé tenni a történeti tényállás megállapítását, de nem tárgya a történeti tényállás megállapítása. [...] A nyomozó hatóság eljárásjogi feladatai a történet kiderítésén nem mennek túl. Csak javaslatokat tehet; a történet ismeretében a vádhatóság dolga azt eldönteni, hogy mit tesz.” A tárgyaláson ezzel szemben „a vád tárgyává tett – és esetleg a védekezés keretében előadott és állított – tényeket kell bizonyítani. [...] A tárgyaláson már nem az a kérdés, hogy valójában mi is történt, hanem, hogy megtörtént-e, amit a vád állít.”⁷

Közvetett megismerés a szakértői és a jogalkalmazói oldalról

A büntetőeljárás-beli megismerési folyamat meglehetősen akadályozott, és nemcsak amiatt, hogy a múltban zajlott, hanem jellegénél fogva, a legtöbbször titkolt, sőt a leleplezés ellen ható törekvésekkel is övezett. Emiatt az igazság megismerése szükségszerűen közvetett folyamat. „Sőt, ha úgy adódna, hogy bíró volt a szemtanú, vagy a sértett, ő bíróként az ügyben nem működhet közre. A törvény azt kívánja, hogy az ítélet ne származhassék olyan embertől, akit túlnyomóan saját észleletei és érzelmei befolyásolnak.”⁸

Az igazság megismerésének feltétele először is az, hogy rendelkezésre álljanak a célnak megfelelő és jogszerű intézmények, eszközök, módszerek, illetve mindez hatékonyan is működjön. (Ezenkívül természetesen számos tényezőtől függ, hogy valóban megismerhető-e az igazság.) Hatályos büntetőeljárási törvényünk meghatározza a megismerés, illetve a bizonyítás eszközeit, részletesen szabályozza megszerzésük módját, valamint meghúzza azokat a korlátokat, amelyeket a törvényesség érdekében meg kell tartani.

A bűnüldözés gyakorlati ismeretanyagát (a bizonyítékok felkutatásának, összegyűjtésének és rögzítésének szabályait) a bűnüldözés tudománya, a kriminalisztika foglalja össze. Ezen belül egy mind szélesebb körű speciális tudásanyag áll a jogalkalmazó rendelkezésére – ideértve a krimináltechnikát, a krimináltaktikát, a -metodikát, illetve a kriminálstratégiát –, a jog szolgáltatá-
ba állítva számos tudomány megismerési módszereit.

⁷ Bócz Endre: i. m. 79. o.

⁸ Király Tibor (1972): i. m. 61. o.

A megismerés alanyait az eljárásban a tanúk, a terhelt és a szakértők segítik. E helyütt kizárólag a büntetőeljárás-beli bizonyítás szakértői megismerési kérdéseivel foglalkozom. A szakterületek szerteágazó sokfélesége a szakértői tevékenység alapjául szolgáló számos tudományágat sorakoztat fel, így kétségkívül sok szempontból kell körüljárnunk a témát, hogy megragadhasuk az esszenciáját, és megfogalmazhassuk a jelen fő kérdéseit. Hipotézisem szerint a tudományos és a technikai fejlődés hatására nemcsak a szakértői ismeretanyag és módszertan változott, nemcsak az igénybe vehető szakterületek köre alakult át, de a szakértői megismerési folyamat is alapjaiban megújult. A következőkben ennek a tényezőit és következményeit részletezem. Célom, hogy ennek az elméleti megközelítésnek fokozott hangsúlyt adjak, hiszen – mint látni fogjuk – egyre több tudományos tény támasztja alá az elmúlt évtizedek előrejelzését: új megismerés-tudomány van születőben.

A szakértő megismerési tevékenységének sajátosságai

Elöljáróban le kell szögezni, hogy a szakértő megismerési folyamata is közvetett; ő sem volt – nem is lehetett – tanúja a cselekménynek. Utólag, többnyire a tárgyi bizonyítékok vizsgálata által kerül kapcsolatba az üggyel⁹. Szakértői ismeretein és a szakértői vizsgálaton alapszik a szakértői vélemény, amely a bíró számára a megismerés forrása.

A szakértő közvetítői jelenlétének fő oka nemcsak a közvetlen észlelés hiánya vagy az idő visszafordíthatatlansága, hanem a különleges szakértelem megléte, amely elengedhetetlen egyes bizonyítékok releváns információtartalmának meghatározásához. A „különleges szakértelem” nehezen megfogható kategória. Mint látni fogjuk, jelenthet speciális tudományban való jártasságot, de érthetünk rajta „szakismeretté” sűrűsödött, üledett, legalább a gyakorlatban igazolt, működő tapasztalati anyagot is.

Erdei Árpád nyomán az én véleményem szerint is „az alapvető viszonyítási tényező az, hogy a szakértelmet milyen területről kitekintve vizsgáljuk”¹⁰. Vagyis nézőpont kérdése, hogy mit tekinthetünk különleges szakértelemnek. A büntetőeljárásban elsősorban a megismerés alanyainak a szemszögéből kell vizsgálni a kérdést. E szakemberek elsősorban jogi, illetve általános kriminalisztikai ismereteik segítségével végzik megismerési tevékenységüket,

⁹ Emellett természetesen a személyi bizonyítékok vizsgálatára is vannak szakértői módszerek, például az igazságügyi orvostan, illetve az igazságügyi pszichológia területéről.

¹⁰ Erdei Árpád: Tény és jog a szakvéleményben. KJK, Budapest, 1987, 26. o.

így az ezeken kívül eső tudásterületek számukra különlegesnek minősülnek. Kérdésként merül fel azonban az, hogy egy adott tudásanyag mitől válik különleges szakterületté, illetve annak birtoklása szakértelemmé. Itt a szakértelem természetesen a kriminalisztikai fogalomrendszerben értelmezendő, így elsősorban a büntetőeljárás-beli bizonyítást szolgáló tudásanyagok köréről szólok. De mely tudásanyagokról pontosan? Milyen követelményeknek kell megfelelnie egy tudásterületnek? Mint első és legfontosabb szűrőtől, a kriminalisztikai relevanciától kezdve a felhasználás hitelességét garantáló tényezőig széles a skála. Ha már erről beszélünk, célszerűbb a konkrétan alkalmazott, illetve az alkalmazandó módszerek körét megvonni, és ezek különböző kritériumok szerinti megfelelőségét vizsgálni. Az Egyesült Államok legfelsőbb bírósága 1993-ban a *Daubert vs. Merrell Dow-ügyben* meghatározta a tudományos bizonyítékokat jellemző kritériumrendszert, amelynek minden alkalmazandó módszernek meg kell felelnie. Ez a döntés az egész világ szakmai közvéleményét a téma továbbgondolására inspirálta.

A „különleges szakértelem” azonban egy másik dimenzióban is folyamatosan változik. Ahogyan a tudomány és a technika eredményei egyre gyorsuló ütemben válnak a mindennapok részévé, úgy szűnik meg korábbi „szakkérdés jellegük”. A folyamat felismerhető, az egyes fázisai azonban nehezen tetten érhetők. Gondoljunk csak az informatika területére...

Például a szellemi tulajdon-jogokat sértő bűncselekmények empirikus kutatása során¹¹ a vizsgálat egyik célja annak kimutatása volt, hogy milyen körben és milyen céllal vesznek igénybe igazságügyi szakértőt, illetve a szakvélemények mennyiben segítik valamely tény megállapítását vagy megítélését.

A szerzői vagy szerzői joghoz kapcsolódó jogok megsértése miatt lefolytatott ügyekben a 170 ügyből 151-ben rendeltek ki szakértőt, ezek közül 114 esetben informatikus szakértőt. A szakértő igénybevétele az ügyekben tapasztalt igen nagy aránya alapján mindenekelőtt felvetődött a kérdés, hogy valóban indokolt-e minden esetben a szakértő bevonása.

Ennek oka leginkább az volt, hogy a szerzői művek felhasználása és egyúttal az ezzel kapcsolatos jogsértések napjainkban nagyobb részben már digitális környezetben történnek. Ez a tény egyelőre megalapozza azt a be-

¹¹ Az Országos Kriminológiai Intézet a Hamisítás Elleni Nemzeti Testület (HENT) felkérésére 2010-ben lefolytatta *A szellemi tulajdon-jogokat sértő bűncselekmények vizsgálata* című kutatást. Hat szellemi tulajdon-jogokat sértő bűncselekmény kriminalisztikai és jogdogmatikai elemzését, valamint bűnügyi iratok alapján 303 bűnügy részletes értékelését végeztük el. Részletesebben: Kármán Gabriella – Nagy László Tibor – Szabó Imre – Windt Szandra: *A szellemi tulajdon-jogokat sértő bűncselekmények kutatása*. In: Virág György (szerk.): *Kriminológiai Tanulmányok*, 48. OKRI, Budapest, 2011

idegződést, hogy itt olyan speciális ismeretekre lehet szükség, amelyek miatt igazságügyi szakértő kirendelése indokolt.

Vizsgáltuk a szakértő igénybevételének indokait, a szakértőnek feltett kérdéseket, a szakértő által a tevékenysége során alkalmazott módszereket és megjelölt ismereteket, valamint a szoros értelemben vett szakértői véleményeket. Azt tapasztaltuk, hogy az ügyek igen nagy részében a lefoglalt adathordozók tartalmának megállapítása miatt rendelik ki az informatikus szakértőt. Ez pedig napjainkban a legtöbb esetben már tényleg nem minősül szakkérdésnek.

Felvetődik azonban, hogy ki, mikor és hogyan foglaljon állást és döntsön az ilyen ügyekben. Előjáróban leszögezhetjük, hogy a szakterületek kompetenciahatárainak kijelölése és a szakértői módszertan egységesítése során a szakértői testületi állásfoglalások jelentősen hathatós segítséget. Emellett a jogalkalmazók kriminalisztikai – itt informatikai – ismereteinek korszerűsítése is elengedhetetlen a joggyakorlat egységesítéséhez. *Pusztai László* szerint végső soron az igazságszolgáltatási gyakorlatnak kell meghatároznia a „különleges szakértelem” mindenkori tartalmát, ehhez azonban, véleményem szerint, figyelembe kell vennie mind a szakértői-szakmai, mind a jogalkalmazói ajánlásokat, illetve a jogtudomány részéről tett megállapításokat.¹²

A szakértő megismerő tevékenységének fontos része maga a vizsgálat, ennek pedig meghatározó tényezője a szakértői módszer. Módszeren az alkalmazott ismereteken túlmenően a gyakorlatban alkalmazható eljárást értem.

A Be. 105. §-a tartalmazza, hogy „a szakértő szakértői vizsgálat alapján ad véleményt. A szakértő a vizsgálatot a tudomány állásának és a korszerű ismereteknek megfelelő eszközök, eljárások és módszerek felhasználásával köteles elvégezni.”

A szakértő megismerési tevékenysége a vizsgálat tárgya által is erőteljesen meghatározott. A vizsgálandó tárgy vizsgálhatósága, mennyiségi, minőségi jellemzői a megismerési folyamat fontos meghatározói, elégtelen voltak akár a vizsgálat akadályai is lehet.

A szakértői megismerés eredménye: a szakvélemény. A Be. részletesen taglalja a vélemény felépítését átláthatósága, optimális felhasználása, ellenőrizhetősége érdekében:

A 108. § (2) bekezdés szerint „A szakvélemény magában foglalja

- a) a vizsgálat tárgyára, a vizsgálati eljárásokra és eszközökre, a vizsgálat tárgyában bekövetkezett változásokra vonatkozó adatokat (lelet),
- b) a vizsgálat módszerének rövid ismertetését,

¹² Pusztai László: A szakértői bizonyítás hatósági előkészítése. In: Gödöny József (szerk.): Kriminológiai és Kriminalisztikai Tanulmányok XX. KJK, Budapest, 1983, 300. o.

- c) szakmai ténymegállapítások összefoglalását (szakmai ténymegállapítás),
 d) a szakmai ténymegállapításból levont következtetéseket, ennek keretében a feltett kérdésekre adott válaszokat (vélemény).”

A bíró a szakvéleményből ismeri meg sokszor a vizsgálat tárgyát is (például az ujjnyomot), illetve az ennek vizsgálatából adódó következtetéseket. A szakértői tevékenység eredménye a szolgáltatott bizonyíték jellegét tekintve – Erdei Árpád véleménye szerint – háromféle lehet. A szakértői közreműködés mindhárom változata a különleges szakértelemre épül. Különbség van közöttük azonban abban, hogy miben nyilvánul meg valójában a szakértői tevékenység. Szükség van-e vizsgálatra, szakmai következtetésre vagy akár többre, problémamegoldó gondolkodásra.

Szakértő kirendelhető önmagában valamely tudományos tétel feltárására is. Jellemző kérdés lehet valamely tárgy bizonyítás szempontjából releváns információtartalmának a feltárása. A klasszikus szakértői feladat (például a kézírás azonosítása) ezekkel szemben igazi problémamegoldó gondolkodást igényel. Ezt tekinti a szakirodalom „valódi” szakértői véleménynek.¹³

Ha Finszter Géza kategóriáiból indulunk ki, arra juthatunk, hogy itt többnyire a szakmai megismerés sajátosságai jellemzőek. Tehát itt nem általánosan elterjedt, széles körben hozzáférhető tudásról van szó, hanem egy szakma szabályai által kijelölt megismerési rendszerről.¹⁴

A bizonyítás alanyainak – végső soron a bírónak – a megismerő tevékenysége

Erdei Árpád leszögezi: „A szakvélemény és az abból megismert bizonyíték más bizonyítási eszközhez, illetve bizonyítékhoz hasonlóan alá van vetve a hatóság értékelésének és annak közvetítésével tölti be szerepét a ténymegállapításban.”¹⁵

Ha a megismerésről és a bizonyításról végső értelemben beszélünk, akkor az érdemi döntéshez vezető folyamatról van szó. Ennek lényeges eleme a bizonyítékok értékelése, a hitelt érdemlőség és a bizonyító erő megítélése, majd a bizonyítékok rendszerének felépítése, a meggyőződés a kétséget kizáróan bizonyított igazságról, valamint az ezen alapuló döntés meghozatala. Itt a megismerés alanyaként szűkebb értelemben a bíróról szövel.

¹³ Erdei Árpád: i. m. 85–88. o.

¹⁴ Finszter Géza – Kármán Gabriella: i. m. 4. o.

¹⁵ Erdei Árpád: i. m. 229. o.

A szakirodalomban sokat tárgyalt téma, hogy képes-e a jogalkalmazó, a bíró – mint különleges szakértelemmel nem felruházott személy – a szakértő tevékenységének az ellenőrzésére, megítélésére.

A szakvélemény értékelésekor a bíró segítségére lehetnek szakmai tapasztalatai, eljárási lehetőségei, de napjainkban, a természettudományok és egyúttal a kriminalisztikai ágazatok ugrásszerű fejlődésének korában a jogalkalmazó, így a bíró tevékenységéhez mindinkább elengedhetetlenek a kriminalisztikai ismeretek is.

A büntetőeljárási törvény meghatározza a szakértői bizonyítás kereteit: tartalmazza, hogy kit kell kirendelni szakértőként, kit kell értesíteni a szakértői vizsgálatról, melyek a szakértő jogai és kötelezettségei, kinek merül fel közreműködési kötelezettsége a szakértő eljárásakor, hogyan terjeszti elő a szakértő a véleményét, és milyen lehetőségek állnak fenn akkor, ha a szakvélemény hiányos, homályos stb.

A szakértő kirendelése és a vizsgálat feltételeinek megteremtése azonban már speciálisabb ismereteket igényel. Ilyen sarkalatos pont a kérdések feltevése (a szakértői vizsgálat körének megvonása). Ez a kriminalisztika területéhez tartozik, hiszen ismerni kell hozzá az adott szakterület „képességeit”, határait, kompetenciáját. (A gyakorlatban előfordul, hogy a kérdések nem elég konkrétak, hiányosak vagy nem pontosak.)

A vizsgálati anyagok biztosítása szintén igényelhet különleges ismereteket. Ez fő szabályként azonban a kirendelő hatóság feladata. Előfordulhat, hogy a vizsgálati anyag felkutatásához, összegyűjtéséhez és rögzítéséhez is különleges szakértelemre van szükség. Ilyen esetben a hatóság szaktanácsadót vehet igénybe. Nem egyértelmű például, hogy a különböző írásvizsgálatok elvégzéséhez milyen írásmintákra van szükség. A szükséges írásminták jellege, mennyisége, minősége, kora, keletkezési körülményei, tartalma, a használt íróeszköz és íráshordozó a vizsgálat szempontjából mind lényeges tényező lehet. Ha viszont fontos, hogy a vizsgálati anyag ellenőrzött körülmények között készüljön (például az összehasonlító kézírásminták), akkor ez célzottan a szakértői vizsgálat keretei között is megtehető.

És végül, a szakvélemények értékeléséhez is feltétlenül szükség van az egyes szakterületek hatókörének, a módszerek megbízhatóságának és az eredmények jelentéstartalmának az ismeretére. A már említett szellemi tulajdon-jogokkal kapcsolatos kutatásról¹⁶ elmondható, hogy a megismert büntetőeljárások túlnyomó többségét az eljárások érdemi kimenetele, időtartama

¹⁶ Kármán Gabriella – Nagy László Tibor – Szabó Imre – Windt Szandra: i. m.

és költségigénye szempontjából egyaránt a szakértő tevékenységének kimagasló dominanciája jellemezte. A vizsgált kétszáz ügyből száznyolcvan esetben rendeltek ki szakértőt, a jogerős bírósági határozat szinte egységesen erre és a terhelt vallomására alapozta a döntését. Az előzetes kriminálstatistikai eredmények és a szakirodalom alapján ez az arány nem volt meglepő. Speciális területről van szó. Egyrészt – mint már említettem – a cselekmények nagyobb részben digitális környezetben történnek, másrészt pedig a Btk. főként kerettényállásokat tartalmaz ebben a körben, amelyeket más jogszabályok (egyebek között a szerzői jogi törvény) részletszabályai töltenek ki tartalommal. Gyakran bizonyos fogalmi kérdések megítélését is a szakértőre bízták az eljáró hatóságok. Például a Btk. 296. §-ba ütköző áru hamis megjelölése büntetnének tényállási eleme, hogy valamely árut olyan jellegzetes külsővel stb. állítanak elő, amelyről a versenytárs vagy annak jellegzetes tulajdonsággal bíró áruja ismerhető fel.¹⁷ Az ilyen ügyekben a két áru összetéveszthetőségének megítélésére rendszerint szakértőt rendelnek ki. Ha alapjaiban vizsgáljuk a tényállást, itt *Tóth Mihállyal* kell egyetértőnünk. Szerinte „*a két áru összetéveszthetőségének a megítélése nem szakkérdés, sőt kifejezetten hibás lépés ilyen ügyekben szakértő igénybevétele. Arra vonatkozóan, hogy két külső csomagolás, megjelölés stb. alkalmas-e az összetéveszthetőségre, nem különleges szakértelem birtokában lévő személy véleménye, nem is a talán érdekelt versenytárs álláspontja, hanem az átlagos vásárló átlagos vásárlási szokásai a mérvadóak.*”¹⁸

A bizonyíték önmagában való értékelésekor a bizonyítandó ténnyel, saját forrásával vagy az őt hordozó bizonyítási eszközzel való viszonyait vizsgáljuk.¹⁹ Az értékelés mikéntjére többen állítottak össze szempontokat.²⁰

A másik oldalról szemlélve, az igazságügyi szakértő véleményét speciálisan az igazságszolgáltatásnak végzi, az ő kötelessége is az, hogy véleményét (a vizsgálatot és a módszert illetően is) a lehető legpontosabban, egyszerűsítve a felhasználó számára a lehető legérthetőbben fogalmazza meg.

Napjainkban a tudományos és technikai fejlődés hatására természetes folyamat, hogy új módszerek tűnnek fel egy-egy már ismert szakterületen, vagy akár új kompetenciák, új részterületek jelennek meg a palettán. Emiatt foko-

17 296. § Aki árut – a versenytárs hozzájárulása nélkül – olyan jellegzetes külsővel, csomagolással, megjelöléssel vagy elnevezéssel állít elő, amelyről a versenytárs, illetőleg annak jellegzetes tulajdonsággal rendelkező áruja ismerhető fel, vagy ilyen árut forgalomba hozatal céljából megszerez, tart, illetőleg forgalomba hoz, büntetett követ el, és három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

18 Tóth Mihály: Gazdasági bűnözés és bűncselekmények. KJK-Kerszöv, Budapest, 2002, 217. o.

19 Erdei Árpád: i. m. 233. o.

20 Uo. 236. o. összefoglalja Vass Kálmán és Székely János szempontrendszerét

zottan hangsúlyos témaként jelenik meg a jogalkalmazók kriminalisztikai képzése és továbbképzése. A szakértői oldalról a kamarai állásfoglalások, módszertani levelek járulhatnak hozzá leginkább a szakértői tudás optimális és naprakész alkalmazásához. Az együttműködés mindkét oldalnak érdeke.

A büntetőeljárás-beli bizonyításban jelen van a mindennapi, a szakmai és a tudományos megismerés is. „A *bűnüldözés első reakcióját, a beavatkozó intézkedést pozitív szabályok nem írják körül. Még a negatív szabályok, hogy mit nem tehet a hatóság, nos még azok is igen szellősek és lazák. A beavatkozás sürgőssége az elsődleges intézkedések elhatározójának nagyfokú autonómiát biztosít.*”²¹ A hatóság (nyomozó hatóság, ügyészség, végül a bíróság) megismerése speciális szakmai tevékenység, ami részben tudományos ismeretanyagra épül. Kereteit a jog, speciálisan a büntetőeljárás-jog jelöli ki, és az eredményességét is a büntetőeljárás-jog garantálja szabályai révén. Mint láthatjuk, emellett fontos szerepet kap a kriminalisztika ismeretanyaga is. A bíró megismerő tevékenységében a gondolkodás törvényei és a tapasztalati tételek éppúgy szerepet játszanak, mint bármely szakma gyakorlójának szakmai döntésében.

Pusztai László ezt úgy vezeti le, hogy „a szabadnak nevezett értékelést kötik a gondolkodás logikai törvényei, valamint az ügyben rendelkezésre álló bizonyítékok köre”²². Emellett kifejti, hogy „ahol a tényállás megállapítása logikai törvényszerűsége, tudományos vagy a gyakorlat által igazolt tapasztalati tételeken alapul, tulajdonképpen nincs helye mérlegelésnek”²³.

Ez a folyamat tulajdonképpen arról szól, hogy a tudományos ismeretek által a bizonyítás folyamata egyre objektívabb alapokra helyeződik.

A szakértői megismerés a szakmai megismerésből kiindulva az adott szakma szabályai, módszerei alapján, kizárólag azoknak megfelelően történhet. A gondolkodás általános szabályai mint a logikai tételek azonban természetesen itt is szerepet játszanak. A megismerés eredményességének első feltétele annak szabályszerűsége. Ez a követelmény mint a szakvélemény hitelt érdemlősége jelenik meg a szakirodalomban²⁴. A tevékenység speciális felelősségvállalással jár. Bár a szakértő gyakran tudományos megállapításokra alapozza a véleményét, a tevékenysége jellemzően nem viseli magán a tudományos megismerés jellegzetességeit. Itt nem új tudományos hipotézisek

²¹ Finszter Géza – Kármán Gabriella: i. m. 10. o.

²² Pusztai László: A szakvélemény és a bizonyítékok szabad mérlegelése. In: Gödöny József (szerk.): *Kriminológiai és Kriminalisztikai Tanulmányok XXIV.* JJK, Budapest, 1987, 377. o.

²³ Uo.

²⁴ Erdei Árpád: i. m. 101–105. o.

igazolásáról van szó, hanem éppen előzőleg a tudományos vizsgálati protokoll szerint már elismert és igazolt módszerek, eljárások alkalmazásáról.

A Daubert-ügyben²⁵ éppen a tudományos megalapozottság, megbízhatóság, végső soron a bizonyítás során az alkalmazhatóság kritériumait foglalták össze. Hazánkban nincs erre nézve kialakult gyakorlat. Az én véleményem az, hogy az új módszerek alkalmazását a büntetőeljárásban támogatni kell, de természetesen ezt meg kell előznie a körültekintő vizsgálatnak. Optimális esetben szakmai-tudományos vélemény, állásfoglalás is készül, és a jogalkalmazó rendelkezésére is áll. Ennek hiányában csak a hatóság kriminalisztikai felkészültsége birtokában feltett kérdései, döntése lehet az irányadó. Ehhez segítségére lehet a „szakértők párhuzamos meghallgatása” jogintézmény, amelynek során a kirendelt új szakértő a szakmai kérdései megfogalmazásával segíti a bírót akár az új módszer, eljárás alkalmazhatóságának megítélésében.

A bizonyítékok „szintetizálása”, a történeti tényállás megállapítása mindezen túl más, összetett ismereteket is igényel. Napjainkra mindinkább összeállni látszik egy speciális tudásanyag, amely minden ilyen jellegű megállapítás, döntés megfogalmazásakor zsinórmértékül szolgálhat.

Kriminalisztikai elméletek új köntösben

A megismerés a bűncselekmény természete és a következmények miatt is elsősorban jogilag szabályozott. A megismerés kereteit a büntetőeljárás törvény jelöli ki, módszereiről azonban vajmi keveset mond. A megismerés módszerei közé ma már a legváltozatosabb szaktudományok módszerei sorakoztathatók fel.

Mindez abba az irányba mutat, hogy a bizonyításnak – elsősorban a büntetőeljárásán belül – saját megismerés-elmélete van kialakulóban. Különösen fontos szerepet játszanak ebben az ismeretelmélet új, korszerű ágazatai, amelyeknek a tudományrendszer egészére hatásuk van.

A klasszikus ismeretelmélet alapvető ágazatai, a logika, a filozófia és a pszichológia tételei szinte a kezdetektől, a tizenkilencedik század közepétől hangsúlyt kaptak a kriminalisztika kialakulása, tudományos fejlődése folyamán. Már *Hans Gross* és *Albert Weingart* is kiemelkedőnek tartotta a logikai

²⁵ 1993-ban az Egyesült Államok bírósága egy kártérítéssel kapcsolatos perben nem fogadta el azokat a kísérleti módszereken alapuló szakvéleményeket, amelyek azt bizonyították, hogy egy gyógyszer nem kellően feltárt mellékhatásai okozták a Daubert házaspár gyerekeinek súlyos fogyatékoságát. Daubert vs. Merrell Dow Pharmaceuticals, 509 U.S. 579 (1993)

törvényszerűségek alkalmazásának jelentőségét, a következtetések és a kombinációk szerepét.²⁶ A matematikai módszerek alkalmazása a daktiloszkópia létrejöttéhez és személyazonosítási célokra történő felhasználásához, ennek során az azonos sajátosságokkal jellemzett ujjnyomok ismétlődési valószínűségének a kiszámításához köthető.²⁷ A tudományos fejlődés során általában, de az egyes tudományágak – köztük a kriminalisztika – alakulásában is, a hatvanas évektől jellemzően az információelmélet, az informatika és a kibernetika eredményei hoztak forradalmi változást.

Mint láthattuk, a kriminalisztika gyakorlatilag a bizonyítás során alkalmazott tapasztalat- és tudásanyag kialakulásával, rendszeres alkalmazásával fejlődött tudománnyá. E folyamatban meghatározó volt a kriminalisztikai megismerés általános szabályainak lefektetése, gyakorlatilag a kriminalisztikai elméletek kialakulása.

Ezek az ismeretek a nyom-, az azonosítás- és a kriminalisztikai bizonyítás-elméletének fogalmi körébe illeszthetők.

A *nyomelmélet* jelentősége abban áll, hogy a bűncselekménnyel mint általában a már megtörtént eseménnyel összefüggésben keletkezett változások törvényszerűségeit foglalja össze, amely ismeretek szükségszerűek a bizonyítás szemszögéből releváns információk megszerzése, valamint értékelése szempontjából. Tehát a nyomelmélet tételei alapvetően meghatározzák az azonosítási és a bizonyítási folyamatot.

A tudomány fejlődésével a nyom fogalma, ezzel a nyomok keletkezésének elmélete és vizsgálati lehetőségei is jelentősen kiszélesedtek. A kezdeti traszológiai megközelítés szerint a nyom „*olyan fizikai elváltozás, amely visszatükrözi a nyomot létrehozó tárgy alakbeli és felületi sajátosságait*”²⁸. Ahogy a természettudományok eredményei a felderítés és a bizonyítás során is alkalmazhatóvá váltak, a nyom fogalma már nemcsak a morfológiai elváltozásokat jelentette, hanem más, például fizikai és kémiai elváltozásokat is. A nyomtani terminológia és az alapelvek lefektetése a nyomok felkutatását és rögzítését végző helyszíni munkának és a szakértői tevékenységnek is az alapjául szolgál.²⁹

Az elméleti alapok kialakulása során a következő lépés, az egy szinttel absztraktabb megközelítés igényével, a nyomkeletkezés tényezőinek és mechanizmusának vizsgálata, illetve a nyomképző személy vagy tárgy megha-

²⁶ Katona Géza: A kriminalisztika és a büntügyi tudományok. BM Kiadó, Budapest, 2002, 93. o.

²⁷ Uo. 94. o.

²⁸ Katona Géza: A nyomok azonosítási vizsgálata. Belügyi Szemle, 1965/6., 26. o.

²⁹ Katona Géza (2002): i. m. 144. o.

tározása volt. Az azonosítási tevékenység, ezen belül is a személyazonosítás első módszereinek a megjelenése a kriminalisztika tudományos fejlődése folyamatában jelentős lépcsőfoknak bizonyult.

Az azonosításelmélet tételeit azonban csak később, a huszadik század közepén dolgozták ki filozófiai és logikai elvek alapján, a következők szerint:

- „minden személy vagy tárgy (objektum) csak önmagával azonos, az egyediség törvénye, ebből következően
- minden más személytől, vagy tárgytól (objektumtól) eltér, a különbözőség törvénye,
- az azonosság viszonylagos – adott időszakra és egyes sajátosságok vonatkozásában áll fenn,
- a sajátosságok különböző tényezők hatására állandóan változnak, de az állandó változás folyamatát az azonosítást lehetővé tevő viszonylagos állandóság szakaszai szakítják meg”³⁰.

Az azonosításelmélet a kriminalisztikai szakértői vizsgálatok módszertanához nyújtott és nyújt ma is segítséget. Az azonosítási folyamat fő elemei: az azonosítandó tárgy (vagyis a nyomokozó) és a helyszínen rögzített nyom vagy az összehasonlítás céljára létrehozott minta, illetve ezek összehasonlítása, majd a következtetés levonása.

Ennek a folyamatnak meghatározó szakasza a vizsgált tárgyak azonosító sajátosságainak elemzése, vagyis a releváns egyedi, állandó, összehasonlításra alkalmas jellemzőinek a detektálása, rögzítése és vizsgálata. Ez napjainkban a legszélesebb értelemben is érvényes. Az azonosítás témaköre a felderítés és a bizonyítás szempontjából kiemelten fontos. Találkozunk olyan megfogalmazással is, hogy „a kriminalisztika az egyediesítés tudománya”³¹.

Az egyediesítés szempontjából külön kell beszélnünk a személyek és a tárgyak azonosításáról.³² A tömegtermelés során előállított tárgyak egyedisége inkább tekinthető viszonylagosnak, mint az ember egyedisége. A gyártási folyamat egységes, emiatt ezek a tárgyak gyakorlatilag megkülönböztethetetlenek. A gyártás utáni egyedi változások gyakran a befolyásoló tényezők előre be nem látható körétől függnak, így a kialakuló egyedi sajátosságok előfordulási gyakorisága nem határozható meg. Ezek megnyilvánulási formái a

³⁰ Uo. 147. o.

³¹ Jay A. Siegel – Pekka J. Saukko – Geoffrey C. Knupfer (eds.): Encyclopedia of Forensic Sciences. Academic Press, 2000, p. 1077.

³² Katona Géza (2002): i. m. 174. o.

nyomokban szintén több tényezőtől függnének (nyomképző, nyomhordozó, a nyomképzés ereje, iránya, sebessége stb.).

Ezzel szemben – az eddigi ismeretek alapján – minden ember egyedi, és ez számos jellemzője alapján kimutatható, leírható. Az ember az egyediségét és állandóságát leginkább kifejező, egyúttal a büntetőjog szempontjából releváns jellemzői segítségével azonosítható. Ezen túlmenően személyazonosításra azok a biológiai tulajdonságok alkalmasak, amelyek kellő sokféleséggel jellemezhetők. Nem utolsósorban lényeges a jellemző tudományos igényű vizsgálhatósága.

Az azonosításelméletre meghatározó befolyást gyakorolt az információelmélet, mi több, hipotézisem szerint az egész elméleti háttérrel új megvilágításba helyezte. (A gondolat régóta jelen van a bizonyítás-elméletben: *Király Tibor* is előrevetítette, hogy a kibernetikai és az információelméleti szemléletmód hatással lesz a büntetőeljárásra.³³)

Az informatikával a téma alkalmazott szakirodalmában többféle értelemben találkozhatunk. Elsődleges jelentése: „*az információhoz kapcsolható tudománykör, mely az információszerzés, információtovábbítás, információátvitel, információfeldolgozás témakörével foglalkozik*”³⁴. Gyakran azonban a számítástechnikával kapcsolatos ismeretanyag összefoglaló nevéként használják; ez utóbbi szűkebb tartalmat takar.

A tudomány és a technika fejlődése gyakorlatilag információs forradalmat generált a kriminalisztika területén. A videotechnika, a digitális képfeldolgozás, az alakfelismerés stb. hatására hirtelen megnőtt a feltárható adatok száma és pontossága, ennek kezelése és feldolgozása korszerű adatátviteli technikát igényelt. Ez a folyamat motiválta az adatfeldolgozás objektivizálását, majd automatizálását célzó kutatásokat.

Az informatikai szemlélet leginkább az azonosítás problémáját helyezi új megvilágításba, az automatizált azonosító (szakértői) módszerek alkalmazásától egészen az azonosság bizonyításáig, a jogalkalmazó bizonyítékértékeléséig.

Az azonosítás elmélete tulajdonképpen a nyomképződés elméletére, a visszatükröződési elméletre vezethető vissza.³⁵ A tükrözésemélet korszerű felfogása szerint: „*az egymással kapcsolatba kerülő objektumok valamiképpen hatnak egymásra, és ennek a hatásnak az eredményeként tükröződnek egymá-*

33 Király Tibor (1972): i. m. 60. o.

34 Agárdi Tamás – Szidnai László: A grafológia kézikönyve. Grafológiai Intézet, Budapest, 1998, 78. o.

35 A visszatükröződés-elmélet eredetileg a dialektika része volt. Ennek megfelelően sokáig ideológiai-politikai színezet vette körül. Ez nem csökkenti a tétel érvényességét, sőt utóbb az európai és az észak-amerikai szakirodalom is átvette.

son. A tükröződés tehát nem más, mint az objektumok közötti kölcsönhatás eredményeként létrejött elváltozás. Az így létrejött elváltozásnak azért van igen nagy kriminalisztikai jelentősége, mert információt hordoz arról, hogy milyen objektumok vettek részt a kölcsönhatásban és milyen folyamat játszódtott le közöttük.”³⁶

Annak a folyamatnak a végigvezetésében, amelynek során az adatból információ, abból pedig bizonyíték lesz, az információs szemlélet nyújt segítséget.³⁷ Katona Géza szerint ebben az értelemben „az azonosítandó objektum sajátosságai [...] az informatika felfogása szerint az információk materiális hordozói (az információt fizikailag reprezentáló anyagi jelenség, a »jel«)”.³⁸ Kiemeli, hogy az informatikai szemlélet lehetőséget teremt a sajátosságok információértékének objektív meghatározására, ennek megfelelően a szakvélemények objektív értékelési módszereinek kialakítására. Ezt a folyamatot számítógépes helyszíni (nyom) és referenciagyűjtemények, speciális programok és – optimális esetben – szakértői rendszerek segíthetik.

Ezek a folyamatok támogatják az azonosítás eredményeinek értékelésére irányuló eljárás egységesítését. Ahogy az azonosítási következtetések értékelésében, bizonyító erejének megítélésében terjed az új megközelítések és a természettudományos megalapozottság igénye, úgy beszélhetünk mindinkább a kriminalisztikai bizonyítás új elveiről.

A matematikai-statisztikai módszerek alkalmazásának egyre növekvő jelentőséget tulajdonítanak a bizonyító erő meghatározásában. Ehhez azonban szükséges, hogy az azonosítandó jelenség mérhető, sajátosságai számértékekkel kifejezhetők legyenek. Katona Géza az azonosítás tárgyait ebből a szempontból két csoportba sorolja:

- egy részük „lehetőséget ad a sajátosságok halmazának körülhatárolására és a sajátosságok gyakoriságmegoszlásának számszerű, objektív meghatározására”;
- más részük „pontosan nem definiálható mennyiségű sajátosságra támaszkodik, amelyeknek gyakoriságára többé-kevésbé megbízható tapasztalatok, becslések vonatkoznak”.³⁹

36 Balláné Füzster Erzsébet – Borszéki Judit – Lakatos János: Kriminálmetodológia. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2000, 41. o.

37 Ezzel a témával *Adat, információ és bizonyíték a nyomozásban* címmel külön fejezet foglalkozik a Balláné Füzster Erzsébet – Borszéki Judit – Lakatos János által készített kriminalisztikai jegyzetben. Uo. 48–58. o.

38 Katona Géza (2002): i. m. 152. o.

39 Uo. 160. o.

Az előzőhöz tartoznak például a biometrikus azonosítás testi jellemzői, amelyek abszolút állandók; a születéstől a halálig változatlanok (például a DNS-képlet és az ujjnyom). Az utóbbit képviselik például a viselkedéses jellemzőkön alapuló azonosítás válfajai. Az ilyen jellemzők szintén egyediek, állandóságuk azonban viszonylagos, a külső és belső körülmények hatására bizonyos határokon belül változékonyságot mutatnak. Katona Géza előrevetíti, hogy a két kategória közötti határ a tudományfejlődés következtében változni fog. Ebbe az irányba mutatnak azok a kézírásvizsgálatok területén folyamatban lévő kutatások, amelyek a külső és belső folyamatok hatásának vizsgálatát, adott kézírásban való megjelenésének kimutatását célozzák, majd ezek „kiszűrésével” azon jellemzők megállapítására törekkenek, amelyek az írás állandóságát leginkább hordozzák. Ez az eljárás a kutatások alapján a viselkedéses jellemzők számszerűsítésén, a számítógépes technika alkalmazásán alapszik.⁴⁰

A matematikai-statisztikai eljárások terjedése kapcsán érthető a vélemények határozottabbá válásával kapcsolatos várakozás. Fontos hangsúlyozni, hogy az alkalmazott matematikai eljárások valószínűségi-statisztikai jellegűek. Ez azt jelenti, hogy a matematikai-statisztikai módszerek valóban lehetővé teszik a sajátosságok információértékének (előfordulásuk gyakoriságának) pontos meghatározását, természetüknél fogva azonban szükségszerűen csak valószínűségi következtetések levonásához vezethetnek. Az információk halmozódása közelebb vihet a bizonyossághoz, ebben azonban az embernek, a jogalkalmazónak jut a fő szerep a bizonyítékok együttes értékelésekor.

A valószínűségi vélemények bizonyításbeli felhasználásával, értékelésével régóta foglalkozik a büntetőeljárásjog-tudomány. Katona Géza különbséget tesz a valószínűségi vélemények között a szerint, hogy a vizsgálat tárgya és módszere hogyan, mennyire megbízhatóan teszi lehetővé a bizonyosság mértékének meghatározását.⁴¹ Véleménye szerint objektív valószínűségről akkor lehet szó, ha a valószínűség tudományos értelemben a véletlen tömegjelenségek törvényein alapszik, és a sajátosságok gyakorisága objektíve kifejezhető.⁴² Ilyen véletlen tömegjelenség az ujjnyom. A statisztikai adatokon alapuló objektív valószínűségi megállapításoktól külön kezeli a szubjektív valószínűségi következtetéseket. Utóbbiról akkor van szó, amikor „a *saját*

40 Lásd bővebben: Kármán Gabriella: A kézírásvizsgálatok új lehetőségei és perspektívái. In: Irk Ferenc (szerk.): Kriminológiai Tanulmányok 39. OKRI, Budapest, 2002, 105–131. o. Bővebben lásd később.

41 A témával foglalkozó szakirodalom másik megközelítése statisztikai, logikai és pszichológiai valószínűséget különböztet meg. Vö. Király Tibor (1972): i. m. 225–234. o.; Erdei Árpád: i. m. 206–216. o.

42 Katona Géza (2002): i. m. 161. o.

tosságok gyakorisága valamilyen okból mennyiségileg nem határozható meg, vagy az elemzés nem reprodukálható”⁴³. Az ilyen esetekben a szakértőnek a „vizsgált eseménnyel, jelenséggel kapcsolatban kialakult meggyőződésének mértéke” határozza meg a vélemény bizonyosságának a fokát.⁴⁴ (Mivel ez optimális esetben logikai módszerekkel történik, a szakirodalomban „logikai valószínűségnek” is nevezik.⁴⁵) Katona Géza szerint „a bűnügyi tudományok feladata, hogy megfelelő módszerekkel törekedjen a szubjektív valószínűség meghatározására is”.

A bizonyosság számokkal való kifejezése a jogalkalmazók számára a bizonyítékok értékelése során bizonyára kívánatos lenne, ha valóban nagyobb biztonságot jelentene... Ez a külföldi szakirodalomnak is aktuális témája. A szubjektív és az objektív valószínűségi összefüggések együttes értékelésének lehetséges eszközeként foglalkoznak az elméleti szakemberek a Bayes-analízis büntetőeljárás-beli alkalmazásának ötletével, aminek sikerével, eredményességével és célszerűségével, végső soron alkalmazásával kapcsolatban világszerte megoszlanak a vélemények. A Bayes-elemzés a feltételes valószínűség elvén alapszik, célja a szubjektív és objektív valószínűségi összefüggések együttes értékelése. „Ennek során:

- az objektív összefüggéseket a bizonyítás szempontjából releváns adatok megismerésén és értékelésén keresztül állapítják meg?
- a szubjektív valószínűség fogalmát a bizonyítás alanyainak valamely vizsgált eseményre, jelenségre vonatkozó meggyőződésének mértékeként értelmezik.”⁴⁶

Itt tehát a szakértő a nyom és a relatív gyakorisági vizsgálatok eredményei alapján kiszámított valószínűségi megállapítás után bizonyos háttér-információk figyelembevételével kísérli meg növelni a valószínűséget, szűkíteni a kört.

Bár az ENFSI Munkacsoportja támogatja azt, hogy a szakértő a vizsgálata tárgyak sajátosságait az ügy egyéb információival együtt értékelje, és az azonosság valószínűségét ennek megfelelően állapítsa meg, a bizonyíték-értékelési kompetencia tekintetében viták merültek fel.⁴⁷ Véleményem szerint is az az álláspont fogadható el, hogy a bizonyítási eszközök értékelése és az események valószínűségi összefüggéseinek a vizsgálata a jogalkalmazó fel-

⁴³ Uo.

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ Vö. Király Tibor (1972): i. m.; Erdei Árpád: i. m. 212–213. o.

⁴⁶ Katona Géza (2002): i. m. 172. o.

⁴⁷ Uo.

adata, a vizsgált sajátosságok előfordulásának valószínűségi aránya meghatározása ügyében pedig igénybe vehető a szakértő.

A módszer másik gyenge pontja, hogy nem minden jelenség számszerűsíthető. A matematikai módszerek alkalmazásának csak akkor van értelme, ha a megközelíteni kívánt jelenség mennyiségi viszonyai lényegesek. Ennek hiányában a cselekmény egyéb körülményeinek az ismeretében sem jutunk statisztikai értelemben bizonyosabb eredményhez. Hogy hol, mely szakterületeken vannak meg a számszerűsítés és a matematikai-statisztikai módszerek alkalmazási feltételei, nos ezek a kérdések további kutatás tárgyát képezik.

Kognitív fordulat a kriminalisztikában

A vázolt folyamat természetesen nem egyedi a tudománytörténetben. A matematika, a statisztika, majd a kibernetika és az információelmélet több területen hasonló folyamatokat generálva, általában befolyásolja a fejlődés irányát. Pléh Csaba kognitív forradalomnak nevezi ezt az irányt, aminek következménye, hogy új, átfogó megismeréstudomány vagy kognitív tudomány formálódik. A megismeréstudomány Pléh Csaba megfogalmazása szerint „*azoknak a problémáknak a vizsgálata, amelyek a legkülönbözőbb területeken, mint az ismeret- vagy tudásreprezentációval, a tudásváltozással és a tudás formális jellemzésével kapcsolatos kérdések merülnek fel...*”⁴⁸

Ezt a témát leggyakrabban a pszichológiával kapcsolatban tárgyalják. Ennek az oka egyrészt, hogy a pszichológusok foglalkoznak leginkább a pszichológia saját interdiszciplináris szerepével, másfelől a kognitivizmus alapjaival és hátterével. A cél a megismerés mint kognitív tevékenység megértése. Feltétlenül tekintetbe kell azonban venni mint megismeréstudományt a matematikát, a logikát, a filozófiát, a nyelvészetet és a biológiát is. Ezek mellett mindinkább idekapcsolódik a számítástechnika, az antropológia, a mesterséges intelligencia stb.

A kognitivizmus mögött látni kell azt is, hogy itt valójában „*diszciplínák közti és az egyes területeken túllépő szemléletről van szó*”⁴⁹. Az új megközelítés kialakulását illetően, témám szemszögéből különösen érthető a következő magyarázat: „*Az elveszett integrációt keresve többször felmerült az igény olyan szuperdiszciplínák létrejöttére, amelyek a természettudósok szemében*

⁴⁸ Pléh Csaba: Bevezetés a megismeréstudományba. Typotex Elektronikus Kiadó, Budapest, 1998, 12. o.

⁴⁹ Uo. 15. o.

*kissé (nagyon?) diszkreditált filozófia szerepét vennék át. Elősegítenék, hogy a tudós kilépjen saját területe provincializmusából úgy, hogy mégsem kell filozófussá válnia.*⁵⁰

A megismeréstudomány létrejöttében meghatározó szerepe volt az ötvenes évek végén, illetve a hatvanas évek elején végbemenő kognitív fordulatnak, amely a háború kapcsán az emberek és gépek összekapcsolását igénylő irányítórendszerek által jött létre. Az információ-elmélet és a kibernetika volt az első két ilyen, az emberi és gépi tevékenységet egyaránt modellezni képes diszciplína. Az információ-elmélet a jelek mint kommunikációs ingerek információértékét vizsgálja statisztikai nézőpontból azzal, hogy az adott jel mennyiben csökkenti a bizonytalanságot. Az ötvenes évektől számos természettudomány területén, sőt humán tudományban alkalmazni kezdték a jelek információértékének meghatározását célzó matematikai modellt. Ezzel a hatvanas évekre létrejött egy általános, tudományközi megoldási séma.

A másik ágazat a kibernetika volt, amely szintén meghatározó befolyással volt a kognitív szemléletre. Ez a megközelítés szintén a matematika, a számok nyelvén szól, és a szabályozás modellezését célozza emberi és gépi folyamatokban egyaránt.

A gépek megjelenése az információkezelésben a gőzgép megjelenése után a második ipari forradalomnak tekinthető. Emellett az embert is egyre inkább információkezelő lénynek tekintjük. A hatvanas években kezdett kialakulni a kognitív pszichológia és a kognitív tudomány, párhuzamosan egymás mellett. A pszichológia mellett más tudományokban is megjelent a kognitívizálódás, így például az antropológiában és a szociológiában. Emellett fokozódott az interdiszciplináris kutatások, valamint a természettudományos filozófia és a természettudományok fontossága.

A végső lépés, amely nélkül a kognitív tudomány nem jöhetett volna létre, a mesterséges intelligencia ígérete. (Addig inkább csak az információ, a szabályozás, a modellalkotás mint jelenségek megjelenéséről van szó.) És ehhez mindenképpen szükség volt a számítógépek új generációjára.

A „legújabb kori” fordulatok egyike a biológiában következett be. A kettős spirál mint modell, a DNS szerkezete már az ötvenes évektől ismert.⁵¹ Az igazán forradalmi lépés azonban a DNS információhordozó szerepének a felfedezése volt, tehát annak feltárása, hogy ennek az anyagnak mely részei milyen információt közvetítenek.

⁵⁰ Uo.

⁵¹ Uo. 50. o.

A kriminalisztikán belül a genetikai szakterület mindenképpen sikerága-zatnak tekinthető. Látható, hogy a kriminalisztika fejlődését általában szintén hasonló tendenciák jellemzik: a vizsgált adatok objektív információértékének kiszámítása, ezzel bizonyító erejének a megítélése a cél. Jelen vannak a gé-pesítési és az automatizálási törekvések is, de legalábbis az annak megvaló-síthatóságát célzó kutatások. A várható előny a gyorsaság és a pontosság fo-kozása mellett a megbízhatóság növelése.

Ugyanakkor az aggályok is hasonlóak a különböző alkalmazási területe-ken. Hol húzódik ennek a folyamatnak a határa és mi az, ami végérvényesen „emberi” marad? A büntetőeljárásban az automatizált módszerek jó ideig biz-tosan nem fogják helyettesíteni a szakértőt, hiszen a mérési eljárás, valamint a véleményalkotási folyamat, a mért adatok értékelése nem formalizálható minden részletében. A bűnügyi elemzőrendszer kezelője is csak segítséget kap, a szintetizálás, a döntés az ő feladata. A szakértő a műszer segítségével lép kapcsolatba a vizsgálandó tárggyal. Ehhez azonban a szakértelem, a szak-mai ismeretek fejlődése szükséges. *Kertész Imre véleménye szerint a „mérés-és számítástechnikai eszközök alkalmazása így nem a szubjektív szféra szere-pének szűkülését jelenti, hanem aktív szerepének emelkedését, méghozzá egy-re magasabb kvalifikációt igénylő szinten”*⁵².

Másrészt az azonosság valószínűségének a számítása is csak részben segí-ti hozzá a hatóságokat a valóság megállapításához. Minden esetben szükséges a szakvéleményt az analitikus értékelés után a többi bizonyítékkal együtt is ér-tékelni. Ahogy Kertész Imre idéz: *„Szigorúan véve: az azonosság végleges megállapítása sosem a szakértő, hanem a szakértői véleményt az egyéb bizo-nyítékokkal együtt értékelő bíróság feladata.”*⁵³ És általában: a bizonyítékok bizonyító erejének megítélése is változatlanul a bíróság feladata marad.

Ami pedig az ember megismerhetőségét – mint a lehetséges végső kérdés – illeti, tekintetbe kell venni az emberi működés sokféleségét: *„Az ember tel-jességet kétségtelenül nem lehet visszaadni a gépekkel, de sok mindent vissza lehet adni belőle.”*⁵⁴ *„Ami mérhető és kvantifikálható, megtudható az ember-ről. De ez nem válasz az emberi személyiség egyetlenségére és egyediségére, illetve az ember élményvilágának szubjektivitására. A természettudományos szemlélet nem tud válaszolni erre a két kérdésre.”*⁵⁵

52 Kertész Imre: Szubjektív és objektív elemek az igazságügyi szakértői vizsgálatokban. Jogtudományi Közlöny, 1975/8., 504–509. o.

53 Kertész Imre: A tárgyi bizonyítékok elmélete a büntetőeljárás jog és a kriminalisztika tudományában. KJK, Budapest 1972, 359. o.

54 Pléh Csaba: i. m. 56. o.

55 Uo. 106. o.

IRODALOM

- Agárdi Tamás – Szidnai László:** A grafológia kézikönyve. Grafológiai Intézet, Budapest, 1998
- Balláné Füstzer Erzsébet – Borszéki Judit – Lakatos János:** Kriminálmétodológia. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2000
- Bócz Endre:** A büntetőeljárásbeli bizonyítás néhány szemléleti és elméleti kérdése. *Magyar Jog*, 2008/2.
- Erdei Árpád:** Tény és jog a szakvéleményben. KJK, Budapest, 1987
- Fenyvesi Csaba – Herke Csongor – Tremmel Flórián:** Új magyar büntetőeljárás. Dialóg-Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2004
- Finszter Géza – Kármán Gabriella:** A szakértői és a szaktanácsadói rendszer a büntetőeljárásban. A szakértői tevékenység jogszabályi alapjai. Kézirat. OKRI, Budapest, 2008
- Kármán Gabriella:** A kézírásvizsgálatok új lehetőségei és perspektívái. In: **Irk Ferenc (szerk.):** Kriminológiai Tanulmányok 39. OKRI, Budapest, 2002, 105–131. o.
- Kármán Gabriella – Nagy László Tibor – Szabó Imre – Windt Szandra:** A szellemi tulajdon-jogokat sértő bűncselekmények kutatása. In: **Virág György (szerk.):** Kriminológiai Tanulmányok, 48. OKRI, Budapest, 2011
- Katona Géza:** A nyomok azonosítási vizsgálata. *Belügyi Szemle*, 1965/6.
- Katona Géza:** A kriminalisztika és a bűnügyi tudományok. BM Kiadó, Budapest, 2002
- Kertész Imre:** A tárgyi bizonyítékok elmélete a büntetőeljárás jog és a kriminalisztika tudományában. KJK, Budapest 1972
- Kertész Imre:** Szubjektív és objektív elemek az igazságügyi szakértői vizsgálatokban. *Jogtudományi Közlöny*, 1975/8.
- Király Tibor:** Büntetőítélet a jog határán. KJK, Budapest, 1972
- Király Tibor:** Büntetőeljárás jog. Osiris Kiadó, Budapest, 2008
- Pléh Csaba:** Bevezetés a megismeréstudományba. Typotex Elektronikus Kiadó, Budapest, 1998
- Pusztai László:** A szakértői bizonyítás hatósági előkészítése. In: **Gödöny József (szerk.):** Kriminológiai és Kriminalisztikai Tanulmányok XX. KJK, Budapest, 1983, 300. o.
- Pusztai László:** A szakvélemény és a bizonyítékok szabad mérlegelése. In: **Gödöny József (szerk.):** Kriminológiai és Kriminalisztikai Tanulmányok XXIV. KJK, Budapest, 1987, 377. o.
- Siegel, Jay A. – Saukko, Pekka J. – Knapfer, Geoffrey C. (eds.):** Encyclopedia of Forensic Sciences. Academic Press, 2000
- Tóth Mihály:** Gazdasági bűnözés és bűncselekmények. KJK-Kerszöv, Budapest, 2002